

НЕДОЛІКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ У СИСТЕМІ ДЕТЕРМІНАНТ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті проаналізовано сутність організаційно-управлінських недоліків у системі детермінант злочинності неповнолітніх. Зокрема, описані недоліки у діяльності органів і служб у справах дітей, які створюють передумови злочинній поведінці значної частини осіб, які не досягли повноліття.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, детермінанти, органи і служби у справах дітей, недоліки, захист, профілактика правопорушень.

Одуденко В. В. Недостатки организационно-управленческого характера в системе детерминант преступности несовершеннолетних.

В статье проанализировано сущность организационно-управленческих недостатков в системе детерминант преступности несовершеннолетних. В частности, описаны недостатки в деятельности органов и служб по делам детей, которые создают предпосылки для преступного поведения значительной части лиц, не достигших совершеннолетия.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, детерминанты, органы и службы по делам детей, недостатки, защита, профилактика правонарушений.

Odudenko V. V. The disadvantages of organization character in the system of determinants of the juvenile delinquency.

The essence of organizational-administrative disadvantages in the system of determinants of the juvenile delinquency is analyzed in the article. In particular, the disadvantages in the activity of bodies and services dealing with children's cases which create preconditions for the criminal behavior of the considerable part of people who did not come of age are described.

Key words: juvenile delinquency, determinants, bodies, services dealing with children's cases, disadvantages, protection, preventive measures against violation of the law.

Злочинність неповнолітніх є «продуктом» складного детермінаційного комплексу, в якому найбільш повно проявляються глибокі деформації, що протидіють нормальному політичному, економічному, соціальному, правовому і культурному розвитку українського соціуму, тому криміногенні фактори злочинності неповнолітніх можна згрупувати на: політичні, соціально-економічні, правові, організаційно-управлінські та ідеологічні (світоглядні). Суттєве криміногенне значення мають недоліки офіційного та неофіційного соціального контролю за поведінкою неповнолітніх [1, с. 13].

Вагоме місце в системі детермінант злочинності неповнолітніх посідають недоліки організаційно-управлінського характеру у діяльності органів, на які покладено безпосереднє попередження, боротьбу із злочинністю неповнолітніх та широкі повноваження з питань соціально-правового захисту дітей.

Організаційно-управлінські детермінанти у системі загальних детермінантів злочинності неповнолітніх відрізняються: недосконалою системою організації влади, неефективною системою державного управління; не прозорим характером кадрової політики, особливо щодо зайняття вищих посад; поширеністю випадків заміщення посад працівників правоохоронних органів не на підставі їх ділових і моральних якостей, а через знайомство за колишньою роботою, особисту відданість, близькість політичних уподобань; низькою виконавчою дисципліною, відсутністю належної відповідальності за доручену ділянку роботи та результати діяльності тощо.

У кримінологічній літературі організаційно-управлінські детермінанти виділяли Бурдін В. М., Бойко А. М., Закалюк А. П., Павленко О. В., Джужа О. М., Василевич В. В., Лунєєва В. В., Кузнецова Н. Ф. та ін. Разом з тим питання їх сутності у вітчизняній науці ґрунтовно не досліджувалось.

Зазначене обумовило мету цієї статті – дати загальну характеристику організаційно-управлінських детермінантів злочинності неповнолітніх.

Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (далі – Закон) визначено правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальні

установи для дітей, на які покладено здійснення соціального-правового захисту і профілактики правопорушень серед осіб віком до 18 років [2].

Для його виконання у системі державних органів були створені нові структури, серед яких: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; притулки для дітей; соціально-реабілітаційні, соціально-психологічні реабілітаційні центри для дітей (дитячі містечка) тощо [2].

Відповідно до вимог цього Закону у здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

У Законі чітко визначені їх функціональні права та обов'язки. Ця система покликана вирішувати загальне завдання – захищати права і законні інтереси неповнолітніх, усунувши паралелізм і неузгодженість у роботі окремих ланок, які тією чи іншою мірою причетні до цієї справи [3, с. 230].

Статтею 5 Закону визначено, що Кримінальна міліція у справах дітей (надалі – ВКМСД), яка є складовою кримінальної міліції органів внутрішніх справ, створена на правах самостійного підрозділу у головних управліннях Міністерства внутрішніх справ України, здійснює спеціальні запобіжні заходи щодо злочинності неповнолітніх, які включають: виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми, вжиття з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; прийняття участі у правовому вихованні дітей; розшук дітей, що зникли, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявлення батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; ведення обліку правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи тощо [2].

Головним завданням цієї діяльності є вплив на соціальні процеси та явища, що породжують злочинну поведінку або сприяють їй, ліквідація або послаблення криміногенного впливу, перебудова поведінки осіб, від яких можна очікувати кримінально караних діянь

Профілактика злочинів – цілеспрямована діяльність по попередженню кримінально-протиправних діянь, де предметом правового регулювання виступають тільки ті суспільні відносини, що створені у сфері цієї діяльності. Тому заборона, що встановлена кримінальним законом, є, певним чином, переліком найбільш важливих соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких визначає необхідність існування системи профілактики злочинності.

Особливості профілактики злочинності неповнолітніх, що здійснюється ВКМСД визначається низкою обставин. Вона є найбільш дієвим засобом боротьби зі злочинністю, забезпечує виявлення і нейтралізацію її причин, дозволяє вирішити питання боротьби з нею найбільш гуманними способами з найменшими затратами для суспільства [3, с. 237]. Заходи профілактики злочинності неповнолітніх мають цілеспрямований характер, а саме: недопущення цих злочинів, виявлення та ліквідація, блокування, нейтралізація детермінантів цієї злочинності.

Доцільно погодитись з А. П. Тузовим, який ще у минулому столітті писав, що «профілактика правопорушень серед молоді сприяє, з одного боку, правильному вихованню підростаючого покоління, а з другого – викоріненню правопорушень у цілому» [4, с. 62].

При індивідуальній профілактиці можливість скоєння злочину попереджається шляхом ліквідації зовнішніх і внутрішніх факторів, які обумовлюють прийняття рішення про його вчинення.

Ефективність профілактичної діяльності злочинності серед неповнолітніх та молоді залежить від професійної готовності працівників міліції до її здійснення, наявності чіткого алгоритму дій при використанні спеціального інструментарію для виявлення дисфункціональних сімей, у яких підрастають неповнолітні, схильні до девіантної та делінквентної поведінки [3, с. 238].

Однак слід відмітити, що профілактична діяльність ВКМСД, у тому числі індивідуально-запобіжна робота органів внутрішніх справ України, перебуває на низькому організаційному рівні та переважно фактично не проводиться.

Через значний обсяг роботи з розкриття злочинів у працівників ВКМСД, як правило, не залишається часу на індивідуально-профілактичну діяльність, тим більше на її здійснення у рекомендованих організаційно-методичних формах. Із багатьох стадій останньої фактично здійснюється лише перша – виявлення та взяття на облік осіб, що потребують запобіжного впливу та частково подекуди друга – вивчення цих осіб. Щороку на облік в ВКМСД береться 25–30 тис. неповнолітніх. Проте профілактична робота стосовно переважної більшості з них не проводиться, результат визначається, як кажуть, «за фактом». У разі вчинення злочину неповнолітній притягається до кримінальної відповідальності, що частіше й відбувається. Якщо злочин не вчинено, неповнолітній нібито перебуває «у полі зору» правоохоронних органів до досягнення повноліття [5, с. 500].

Також, формально проводиться й індивідуально-профілактична робота із засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Як свідчить практика, у зв'язку з відсутністю можливості змінити соціально неблагополучні умови життя піднаглядних умовно засуджених неповнолітніх інспектори ВКМСД більше зорієнтовані не так на індивідуально-профілактичній роботі з умовно засудженими підлітками, як на очікуванні виникнення підстав для звернення з клопотаннями про заміну умовного засудження реальним покаранням, тому індивідуально профілактична робота зводиться до рідкісних профілактичних бесід й епізодичних відвідин умовно засуджених підлітків за їхнім місцем проживання та зайнятості.

Необхідно констатувати, що можливості профілактичної роботи використовуються недостатньо. Найбільш суттєвим недоліком є те, що на виявлений злочинний намір не відбувається відповідного реагування заходами індивідуальної профілактики, метою якого є забезпечення добровільної відмови осіб від скоєння злочину.

Крім того, при всій різноманітності профілактичних заходів, вони, як правило, здійснюються у виді обмежень та заборон, що не завжди виправдано, оскільки тут потрібне врахування особливостей особи, її бажання сприяти чи перешкоджати проведенню заходів, які спрямовані на формування суспільно корисної орієнтації індивіда [3, с. 241].

При цьому, не враховується, що для невідкладного припинення злочинних посягань на стадіях готування і замаху на злочин необхідно створити обстановку, яка б виключала можливість продовжувати цю діяльність.

Таким чином, низька якість проведення, формальний підхід, організаційно-методична непорядкованість профілактичної діяльності щодо запобігання злочинам неповнолітніх, є однією з основних причин поширення та високого рівня злочинних проявів, підвищеної кримінальної активності значної частини осіб, що не досягли повноліття [5, с. 510].

Суттєво ослабла також діяльність щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів, скоєних неповнолітніми.

У зв'язку з тим, що злочини, які вчиняються неповнолітніми не завжди розкриваються, або розкриваються із запізненням, а щодо окремих злочинців, не зважаючи на неодноразовість вчинення ними суспільно небезпечних дій, не зовсім обгрунтовано припиняється кримінальне переслідування, приймаються рішення про відмову у порушенні кримінального провадження або застосовуються м'які міри покарання, у неповнолітніх формується почуття безкарності. Таким чином, ще до першого засудження підлітки встигають зробити кілька злочинів [6, с. 66].

На формування криміногенної мотивації у поведінці неповнолітніх істотно впливає несвоечасність виявлення неповнолітніх, які виховуються у складних сім'ях та потребують особливого захисту. Це і слабкість нагляду за виконанням законів про виховання і охорону прав підлітків.

Кримінології та співробітникам правоохоронних органів відомо, що більшість осіб, які вчинили насильницькі злочини, піддавалися у дитинстві приниженням і покаранням, страждали від жорстокого поводження дорослих, вчинення насильства по відношенню до них. Водночас, проблема насильства у сім'ї виступає передумовою дитячої безпритульності та бездоглядності, які продовжують залишатися одними з найбільш тривожних сигналів.

Щорічно виявляються тисячі дітей, які залишилися без піклування батьків. Переважна більшість з них – соціальні сироти, тобто покинуті батьками або відібрані у батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо виховання та утримання дитини.

Бездоглядність майбутніх неповнолітніх потерпілих сприяє створенню ситуацій і приводів для злочинів. Безпритульність – це крайня стадія бездоглядності, коли дитині, за яким немає контролю, в силу відсутності батьків або ще яких-небудь причин ще й ніде жити [7, с. 112].

Варто погодитись з Коломієць О.Д., що саме обстановка сімейного неблагополуччя штовхає неповнолітніх до антигромадських вчинків. Кримінологічні дослідження доповнюють вище наведену інформацію. До 70 % правопорушень, учинених неповнолітніми, припадає на підлітків, що втекли з родин, в яких траплялися систематичні випадки насильства [8, с. 169].

Проте заходи по боротьбі з безпритульністю по суті зводяться до того, що міліціонери спільно з представниками служб у справах дітей, закладів охорони здоров'я, соціальних служб улаштовують облави і відвозять дітей в одну з лікарень, де їх миють і відправляють у центри соціальної реабілітації, звідки вони знову тікають, а проблема залишається невирішеною.

До умов, що сприяють злочинній поведінці неповнолітніх, відносяться і недоліки у діяльності служб соціального захисту неповнолітніх, оскільки у цій діяльності, на жаль, продовжує діяти принцип: головне кількість наданих соціальних послуг, а не їх якість і реальне вирішення проблем сім'ї.

Як свідчить практика, соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, при вирішенні життєвих проблем, які вони не в змозі подолати за допомогою власних засобів і можливостей, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, працівниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюється формально.

Велику тривогу у прокурорів викликає недотримання законності в діяльності органів опіки та піклування, служб у справах дітей, які не лише призводять до порушення прав дитини, а й у подальшому штовхають неповнолітніх до деліктної поведінки.

У порушення вимог статті 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та статей 3, 4, 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», пункту 57 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.08 № 866, служби у справах дітей не забезпечують додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, не здійснюється контроль за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності, не забезпечують здійснення заходів щодо захисту особистих і майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що у подальшому призводить до незаконного відчуження житлової площі, і, як наслідок, діти після досягнення повноліття потрапляють у безвихідні ситуації, залишившись на вулиці «без даху над головою».

З огляду на зазначене обґрунтовано постає необхідність усунення недоліків організаційно-управлінського характеру у діяльності спеціально створеної системи державних органів, покликаних займатись життєво важливими проблемами дітей та підлітків, які потребують турботи і захисту з боку держави від дня свого народження і до повноліття. Лише усунувши існуючі негативні чинники, зможемо подолати й організаційно-управлінські детермінанти вчинення злочинів неповнолітніми.

Список використаних джерел:

1. Дубча Л. С. Удосконалення діяльності навчальних закладів щодо запобігання злочинності неповнолітніх в Україні : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. С. Дубча. – К., 2007. – 25 с.
2. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР.
3. Профілактика злочинів : підручник/ О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.
4. Тузов А. Профілактика правопорушень серед молоді / А. Тузов. – К., Політвидавництво України, 1978. – 64 с.
5. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
6. Заросинський Ю. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення / Ю. Заросинський, О. Заросинський // Право України. – 2004. – № 3. – С. 64–67.

7. Лелеков В. А. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних / В. А. Лелеков Е. В. Кошелева // Социологические исследования. 2006. – № 1. – С. 112.

8. Коломоець О. Д. Проблеми здійснення профілактики насильства в сім'ї / О. Д. Коломоець // Актуальні проблеми вдосконалення кримінального, кримінально-виконавчого та адміністративного законодавства у сфері захисту прав дітей: матеріали науково-практичної конференції (21–22 червня 2007 р.) – Кіровоград: КірюОІ ХНУВС, 2007. – 272 с.

** Одуденко Віта Володимирівна – провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем ювенальної юстиції Національної академії прокуратури України.*